

Жолдошева А.А.

ОШ ШААРЫНДАГЫ АЛГАЧКЫ СВЕТИК ОКУУ МЕКЕМЕЛЕРИ

Жолдошева А.А.

ПЕРВЫЕ СВЕТСКИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ В ГОРОДЕ ОШ

А.А. Zholdosheva

EARLY SECULAR SCHOOLS IN OSH

УДК: 947.85 (004)

Бул макалада Ош шаарындагы алгачкы светтик мектептердин пайда болушу жана анын зарылчылыгы жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: мекеме, зарылчылык, окутуу, светтик, өзгөрүү.

В этой статье рассмотрены светские учебные заведения и необходимость выше сказанных заведений в городе Ош.

Ключевые слова: заведение, необходимость, обучение, светский, изменение.

This article explains the secular education and the need for more schools in Osh.

Key words: institution, need, learning, secular, change.

Ош шаарында алгачкы светтик мектептердин пайда болушу XIXк. экинчи жарымындагы Орто Азиядагы саясий окуялар менен тыгыз байланышта.

Россиянын аскердик-стратегиялык экономикалык жана саясий кызыкчылыктары 1865-жылы Түндүк Кокон хандыгынын ээликтерин басып алууга алып келген. Ушул жылдын июнь айында генерал Л.Г.Черняев жетектеген аскердик күч Ташкентти курчап басып алат. 1867-жылы Россиянын жерине кошулган ээликтерден Түркстан генерал-губернаторлугу түзүлгөн. 1876-жылы 18-февралда Кокон хандыгынын бардык территориялары, анын ичинде түштүк-кыргыз жери да Россияга кошулуп, жаңы административдик аймак Россия империясына караштуу – Фергана областы Түркстан генерал-губернаторлугу түзүлгөн.

Түркстан крайы Россиянын аскердик министрлигине баш ийген. Ошондуктан административтик чиновниктер ар түрдөгү рангдагы армия офицерлеринен туруп, алардын башында генерал-губернатор турган.

Жаңы административдик бөлүштүрүүдө Фергана областында Ош борбор болуп калат. Шаардын коменданты П.Г. Рязанко, уездин начальниги М.Е. Ионов болгон.

Ош шаарынын орустар жашаган бөлүгүндө тез арада эле жаңы схемалык план иштелип чыккан. Бул пландын негизинде ошол кездеги батальондун бардык составы биринчи кезекте имарат курууга киришкен.

1876-жылы казарма, склад, почта, убактылуу чиркөө, станция, аптека, оорукана жана турак-жайларды курушкан. Ак-Буура дарыясынын оң жагында төртүнчү Түркстан линей батальонунун солдаттары

уездин начальниктерине дачаларды курушкан. Бул жайкы эс алууда Түркстан генерал-губернаторлорунун резиденциясы болуп саналган. Ошондой эле уездин начальниктеринин балдары үчүн жана орус жашоочулары үчүн атайын училища курулган. Оштогу көчөнүн биринде жайгашкан **приходское** училищасы, кийинчерээк көчөнүн атына коюлган.

1878-жылы 1-июлда Ошто эки класстан турган балдар жана кыздар үчүн 5 жылдык курс менен училища ачылган. Ушул эле жылдын 16-ноябрында элдик училищанын инспектору Граменцкийдин маалыматы боюнча Ошто кыздардын училищасы ачылган. Ош училищасында эки мугалим эмгектенген.

1897-жылы Ош училищасында он тогузу билим алса, анын жетөөсү балдар, он экиси кыздар болгон. 1905-жылы билим алуучулардын саны 35ке жетсе, 1913-жылы 64кө жеткен. Училищада билим алуучулардын саны өссө да 12 жыл ичинде бул нерсе үчүн атайын имарат курулган эмес. 1900-жылы Түркстан крайынын отчетунун билдирүүсүндө сенатор гофмейстер граф К.К. Палендин указы менен Оштогу приходдук училищанын территориясын кеңейтүү үчүн 1066 рубль 50 копейка бөлүнгөн¹.

Түркстан крайынын администрациясынын мектеп саясатынын биринчи этабы орус балдары жана жергиликтүү калктын балдарын чогуу окутуу үчүн орус мектеп уюштурулган. Бул мектептеги билим берүү орус тилинде окутулуп, программасы жана окуу китептери да орус тилинде алып барылгандыктан, орус мугалимдерди жергиликтүү элдин балдары түшүнүшпөгөндүктөн, бул мектеп саясаты ишке ашпай калган.

Мындан тышкары Түркстан крайындагы падыша администрациясынын жүргүзгөн саясаты жергиликтүү калк үчүн жалпыга билим берүүчү орус мектептерин ачуу болгону менен бул мектептер үчүн каржылоо жетишсиз абалда калган. Мисалы: 1915-жылы Түркстан крайындагы элге билим берүү муктаждыгына крайдын жалпы бюджетинен 2,3% гана бөлүнгөн².

Мына ушул шартта крайдын администрациясы өзүнүн саясий милдеттерин ийгиликтүү чечүү үчүн жаңы типтеги мектептерди издеген. Соода өнөр-жай буржуазиясынын талабына ылайык жергиликтүү калк үчүн жаңы типтеги башталгыч мектептерди ачууга шарт түзгөн. Бул мектептер орус-тузем деген ат менен аталып, окуу программасына орус тили киргизилген. Алгачкы орус-тузем мектеби 1884-

жылы Ташкентте ачылган. Анын жетекчиси жана орус тил мугалими В.П. Наливкин болуп, кийинчерээк 1980-жылы мусулман мектебинин инспектору болуп дайындалган.

Орус-тузем мектебинде окуу күнү 2 бөлүккө бөлүнгөн: биринчи эки саатта орус мугалими орус тилинде окууга, арфметикага, жазууга, орусча сүйлөшүүгө үйрөтсө, экинчи эки саатта жергиликтүү мугалим мусулман динин үйрөнгөн.

Бул курсту аяктагандарга атайын экзамен жүргүзүлгөн. Өзбекстан борбордук мамлекеттик архивинде окуу жайлар башкармасынын описинде сакталган маалымат боюнча бүтүрүүчүлөр үчүн сынактын программасы көргөзүлгөн.

- Орусча окуу жана окуган текстинин мазмунун айтып берүү;

- Фразаларын айтуунун негизинде жазуу;

- Арифметикалык амалдарды пайдаланып мисалдарды иштөө, убакыт, салмактарды, узундуктарды айтып берүү;

- Жашоодон берилген суроолорго орусча жооп берүү;

- Мусулманча окуу.

Орус-тузем мектептеринин максаты орус тилин үйрөтүү жана орус падышачылыгын чын дилинен берилип урматтоого тарбиялоо болгон.

1887-жылы Ошто жергиликтүү калктын балдары үчүн орус-тузем мектеби ачылган. Анын программасы орус тилинде жүргүзүлгөн. Бул программа мазмуну боюнча эки баскычтан турган: биринчи жөнөкөй курсту бүткөндөн кийин, экинчиси эки жыл орусча арифметиканы, географияны, тарыхты жана орус тилин үйрөнүшкөн.

XIX кылымдын аягында Ош шаарындагы орус-тузем мектебинде белгилүү археолог Василий Лаврентьевич Вяткин сабак берген. Чыгыш тилинен Мирзафаил Касымбеков берген. Орус-тузем мектептеринде чоңдор үчүн атайын орус тилинде окуу курстары да ачылган.

Оштогу орус-тузем мектебинин жана Ош шаары үчүн чоң окуя болуп, 1902-жылдын жай айындагы ошол окуу жайдын окуучулары үчүн Россиянын падышасы тарабынан уюшулган экскурсия болуп эсептелинет. Мында Россиянын Европа шаарларына экскурсия Түркстан генерал-губернаторлугунун жергиликтүү калкынын жаштарына уюштурулган.

Экспедицияда 20 адам болуп, анын ичинен экөө Ташкенттен, 11 - Фергана областынан (Андижан, Маргалаң, Ош) жана 7-Самарканд областынан бол-

гон. Жетекчилери Кузнецов жана Сеид Гази Сеид Ахматов болушкан. Экскурсиянын маршрутук жүрүшү Каспий деңизи аркылуу Астраханга, андан Саратовго пароход аркылуу, ошондой эле темир жол менен жүрүшкөн³.

Петербургда экскурсанттар падышанын кабылдамасына барышкан. Буларды Генерал штабдын начальниги кабыл алган. Экскурсия 46 күнгө созулган. Бул эң биринчи оштук жаштардын Россия шаарына болгон экскурсиясы болгон. Алар Бакудагы нефть жумушчулары менен, Петербургдагы завод жана фабрика жумушчулары менен жолугушушкан.

XX кылымдын башында Түркстан крайында орус-тузем мектептери тез темп менен өсө баштаган. Ошого ылайыктуу окуу китептерине болгон муктаждык көбөйгөн. Алгачкы атайын окуу китептери Россиянын жеке типографияларынан чыгарылган. Светтик мектептерде башталгыч тепкичтеги окуучуларды окутуу үчүн кыргыз мектептер үчүн Коңгур Ходжа Ходжиновдун 1912-жылы Россиянын жеке типографиясынан чыгарылган “Букварь” деген китеби колдонулган.

Орто Азияда алгачкы светтик мектептердин тездик менен өнүгүү процессинин активизациясы Түркстандын жаңы маданий-экономикалык өнүгүү стадиясына өтүүсү менен түшүндүрүлгөн. Ошондуктан, жергиликтүү калк үчүн орус тилин үйрөнүү зарылчылыгы олуттуу маселеге айланган.

Бул процесстин өнүгүүсүнүн негизги себеби болуп: ири соода-сатык фирмалары, өнөр жай өндүрүштөрү орус ишкерлердин колунда болуп, бул ишканаларда жергиликтүү калк эмгектенишкен. Ошондуктан орус тилин үйрөнүү зарылдыгы келип чыккан.

Адабияттар:

1. Айтмамбетов Д. Дореволюционные школы Киргизии. – Ф., 1961 г.
2. Айтмамбетов Д. Культура киргизского народа во второй половине XIX века – начале XX вв. – Ф., 1967.
3. Захарова А., Иманбердиев Д. Ош: первые учебные заведения. – Б., 2004 г.
4. История кыргызов и Кыргызстана. – Б., 1996 г.
5. История Киргизской ССР в 2-х томах. – Ф., 1986 г.

Рецензент: доктор исторических наук Нурунбетов Б.А.